

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Психологія

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 23. Випуск 1 (47). 2018

Одеса
«Астропринт»
2018

УДК 159.947.2:159.964.28

Богач Олена Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету, bogachhelen7@gmail.com

ORCID: 0000–0002–6988–6394

Висоцька Зоряна Іванівна

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки

Одеського національного економічного університету,

visotskaz@ukr.net

ORCID: 0000–0001–8588–4009

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТРЕТЬОГО ЕТАПУ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СИТУАЦІЯХ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ

У статті досліджено особливості проходження третього процесуального етапу під час вирішення особистістю ситуацій морального вибору. Розглянуто вибір альтернативної гіпотези дій на основі третьої серії авторської методики «Ситуації морального вибору» та спеціально розроблених критеріїв. Проаналізовано детермінуючі чинники вибору рішення під час розв'язання особистістю ситуацій морального вибору з урахуванням двох його сторін — смислової та процесуальної.

Ключові слова: третій етап процесу прийняття рішення, ситуація морального вибору, смислова та процесуальна сторони прийняття рішення, альтернативна гіпотеза.

Постановка проблеми. Кожного дня людина опиняється перед ситуацією вибору, рух її життя неможливий без прийняття рішень. Найбільш складно вирішуються ситуації морального вибору, які відрізняються від інших типів життєвих ситуацій наявністю таких ознак, як: сукупність зовнішніх умов, що складають для особистості основу можливості (неможливості) виступити суб'єктом вчинкової поведінки та проявити певну ціннісну позицію щодо розуміння обставин, усвідомлення ціннісного конфлікту, переживання й подолання «боротьби мотивів» та здійснення вчинку (моральної дії) [1, с.44].

Якість вибору під час вирішення ситуацій морального вибору залежить від того, наскільки ясно особистість зуміла розгледіти та зрозуміти відмінність смислів, що протистоять один одному. За визначенням Ф. Василюка, остаточне вирішення ціннісної дилеми між «Я хочу» та «Я повинен, зобов'язаний» у ситуації морального вибору є запорукою обрання певного рішення [2].

Процес прийняття рішення в ситуації морального вибору ґрунтується на класичній моделі (Ю. Козелецький, Т. Корнілова, П. Анохін, О. Тихомиров, Ю. Забродін, М. Бернштейн, В. Чернобровкін) і складається з таких етапів: «знайомство» з ситуацією, сприймання і розуміння умов ситуації;

вироблення варіантів рішення; вибір рішення та усвідомлення наслідків вибору [3].

Проходження особистістю кожного процесуального етапу потребує актуалізації її власних моральних орієнтирів, тому процесуальна сторона прийняття рішення в ситуації морального вибору є важливим чинником для реалізації його смислової сторони, що забезпечує рішення засобами конкретних процесів і продуктів психічної активності особистості — її моральних знань, цінностей, сенсів, мотивів, цілей та ін. Урахування єдності процесуальної та смислової сторін дозволяє описати прийняття рішення в ситуації морального вибору як наповнений особистісним змістом процес активності особистості зі всіма особливостями його детермінації.

Емпіричного пропрацювання потребує кожний із процесуальних етапів прийняття рішення, але предметом цього дослідження став третій етап, коли відбувається вибір альтернативної гіпотези. Остаточний вибір рішення залежить від успішності проходження особистістю попередніх процесуальних етапів, коли визначається ціннісне протиріччя внаслідок наповнення змістовних аспектів ситуації індивідуальним особистісним змістом та актуалізується певна система ціннісних та смислових координат, що спрямовує рішення особистості на досягнення бажаного результату, тим самим демонструється її можливість продукування варіантів рішення з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ситуаційних обставин та співвіднесення їх з власними моральними ресурсами.

Отже, *метою даної статті* є психологічний аналіз третього етапу процесу прийняття рішення в ситуації морального вибору, коли відбувається зважування особистістю змістовних аспектів наданих альтернатив рішення на основі висунування аргументів «за» та «проти» і вибір остаточного рішення.

Результати дослідження. Базою дослідження стали декілька середніх загальноосвітніх шкіл Луганської області (м. Лисичанськ, м. Старобільськ, м. Северодонецьк). В експерименті були задіяні 125 учнів 11-х класів.

Психодіагностичним інструментарієм вивчення психологічних особливостей прийняття рішень під час проходження досліджуваними третього процесуального етапу стала третя серія авторської методики «Ситуації морального вибору». Стимульним матеріалом були обрані п'ять актуальних для юнацького віку ситуацій морального вибору з трьома варіантами рішення до кожної з них. У наданій інструкції було запропоновано визначити, із яким варіантом рішення респонденти погоджуються, а з яким не погоджуються і пояснити чому.

Далі подається текстовий варіант ситуацій морального вибору, серія № 3 методики «Ситуації морального вибору».

Ситуація 1. Вечері Ви поверталися додому і побачили, як троє невідомих з'ясовують стосунки з Вашим другом. Вчора Ви з ним посварилися, отримавши незаслужену образу, свідком чого стала дівчина, яка Вам подобається. Якими будуть Ваші дії?

- станете на допомогу другові;
- не звернете на це увагу;
- повідомите родичам друга.

Ситуація 2. Наталія народилася в неблагополучній сім'ї, її батьки пиячили і дівчина часто відчувала себе самотньою, забутою. Останнім часом у її житті відбулися зміни — знайомство з чоловіком, який запропонував одружитися. Дівчина врешті-решт зможе мати нормальну сім'ю, отримати піклування й увагу, але чим вона може за це віддячити, вона навіть не кохає цю людину? Яке їй прийняти рішення?

- відмовитися від пропозиції вийти заміж;
- вийти заміж;
- покластися на долю.

Ситуація 3. На вулиці лежить непритомна людина. Перехожі проходять повз неї, не звертаючи уваги. Можливо, вони думають, що вона випила зайвого, але може бути й так, що у неї серцевий напад і потрібна допомога лікаря. Як би Ви вчинили у схожій ситуації?

- викликали швидку допомогу;
- пішли у своїх справах, як інші перехожі;
- попросили кого-небудь потурбуватися про цю людину.

Ситуація 4. Прогулюючись парком, Ви звернули увагу на те, як декілька підлітків намагаються зіпсувати фарбою пам'ятник. Якими будуть Ваші дії?

- нічого не станете робити, Вас це не стосується;
- поясните, що цього робити неможна;
- повідомите до поліції.

Ситуація 5. На озері рибалив юнак. Несподівано для себе він почув крик. Це кликала на допомогу дитина, що тонула. Треба терміново її рятувати, але хлопець сам погано вміє плавати. Як би Ви вирішили цю ситуацію, якби опинилися на місці юнака?

- стали голосно кликати людей на допомогу;
- злякалися і втекли;
- стали рятувати дитину, що потопає.

Отримані результати відповідей фіксувалися за трьома змістовними критеріями. До першого критерію було віднесено групу смислових аргументів, загальною характеристикою яких є розгляд значення рішення для досягнення завдань вчинкової діяльності або особистісних цілей і цінностей. Сюди входили моральні переконання, світоглядні настанови та «неявно артикульовані» смислові аргументи, які не містять чіткої позиції щодо визначеності особистісних моральних та світоглядних переконань, але водночас є смисловими. До другого критерію віднесено групу аргументів «від суб'єкта», які пов'язані з оцінкою рішення тих, хто брав участь у дослідженні, з погляду власних здібностей, властивостей, можливостей тощо. Третій критерій визначала група аргументів «від об'єкта», яка складалася з двох підгруп — посилення на обставини ситуації (аргументи, що стосуються зовнішніх чинників ситуації, тих обставин, у яких вона склалася) та посилення на особливості учасників ситуації (оцінка ситуації з погляду можливостей, особистісних властивостей учасників ситуації, мотивів їхньої поведінки).

Результати дослідження фіксувалися за кількісними та змістовними показниками.

Аналіз загальної кількості аргументів, які надавалися досліджуваними при оцінюванні пропонованих варіантів рішень п'яти стимульних ситуацій варіюють від 0 до 29. Середнє число аргументів — 10,6 на одного респондента, що засвідчує наявність здатності до аргументації аналізованих варіантів рішення ситуацій морального вибору, при цьому необхідно зауважити, що ця здатність піддається фактору значної індивідуальної варіабельності.

У смислових аргументах, які були надані респондентами під час оцінювання прийнятності та доцільності запропонованих варіантів рішень ситуацій морального вибору, домінують моральні переконання — 69,4 %. Світоглядні настанови визначено у 19,8 % відповідей респондентів, а неявно артикульовані аргументи — у 10,8 % відповідей (рис.1).

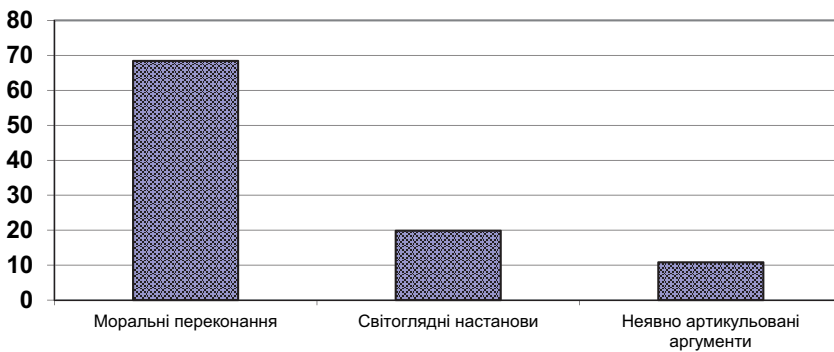

Рис. 1. Розподіл смислових аргументів під час порівняння альтернатив у процесі рішення ситуацій морального вибору, %

Під час дослідження були виявлені різні за ціннісними показниками смислові аргументи морального характеру, оскільки уявлення про те, яке рішення є прийнятним або неприйнятним з точки зору його моральності, конструюється в системі власних ціннісних координат досліджуваних, що може визначатися їх альтруїстичною або егоцентричною спрямованістю, наприклад: «Я ніколи не залишу друга в біді», «Якщо друг мене принизив, я цього ніколи не забуду», «Не можна будувати сімейне життя з людиною, яку не любиш», «Дівчина не повинна пропустити шанс розбагатіти», «Треба викликати швидку, навіть якщо людина знепритомніла від алкоголю», «Я не повинна піклуватися про незнайомих мені людей», «Краще сам постраждаю, але врятую дитину», «Врятувати дитину, яка тоне, мені не під силу» тощо.

Наступна група смислових аргументів містила особистісні світоглядні переконання досліджуваних, з точки зору яких оцінювалися запропоновані варіанти рішень ситуацій морального вибору. Аргументи, що були зафіксовані в наданих відповідях, пов'язані з такими моральними цінностями: повага до інших людей та їхнього життя («Дорожче за все — це життя людини», «Не можна залишати одну людину в безпорадному стані»), любов до довкілля («Пам'ятники — це згадка про історію українського

народу, тому їх треба захищати від вандалів»), самоповага («Я не зможу себе поважати, якщо пройду повз дитину, яка тоне»), дружба та родинні стосунки («Справжній друг повинен забути всі образи, переступити через свою гордість та допомогти другу»), «Без взаємного кохання сімейного щастя не буває»).

Респондентами використовувалися й такі аргументи, що мають характер аксіоматичних суджень, тобто є певними переконаннями, які ґрунтуються на фіксованих знаннях та не піддаються сумніву: «Покладаються на долю слабкі, безхарактерні люди», «Багатство та розкіш — у житті не головне», «Правопорушення повинні каратися за законом», «Культурна спадщина країни — надбання всього народу», «Людям треба допомагати», «З будь-якої ситуації завжди є вихід» тощо.

Приклади смислових аргументів, які наводилися досліджуваними у відповідях до варіантів запропонованих рішень і пояснювалися недоцільністю їх обрання, було віднесено до «неявно артикульованих»: «Залучати родичів до цієї справи не обов'язково», «Якщо вчинити так, може бути ще гірше», «Не треба покладатися на долю», «Можна згаяти дорогоцінний час на порятунок», «Краще цього не робити», «Підлітки можуть спровокувати бійку» тощо.

Аргументи «від суб'єкта» складають 31,9 % від загальної кількості аргументів й визначають оцінку досліджуваними запропонованих варіантів рішення з погляду властивих їм здібностей, можливостей, життєвого досвіду тощо (рис.2). Висування цих аргументів пов'язане з перспективами розвитку особистості, але ґрунтується на її реальному «Я».

Характерною рисою аргументів «від суб'єкта» є використання в їхніх формулюваннях займенників першої особи, що говорить про зв'язок змісту пропонованої альтернативи рішення з певними особистісними властивостями респондентів, які впливають на їх вибір. Наприклад: «Звернуся за підтримкою до поліції», «Ризикувати своїм життям я не звик», «Не залишу хворого без допомоги», «Спробую покликати інших на допомогу», «Для мене це неважливо», «Зайві проблеми мені ні до чого», «Обов'язково зроблю зауваження» тощо.

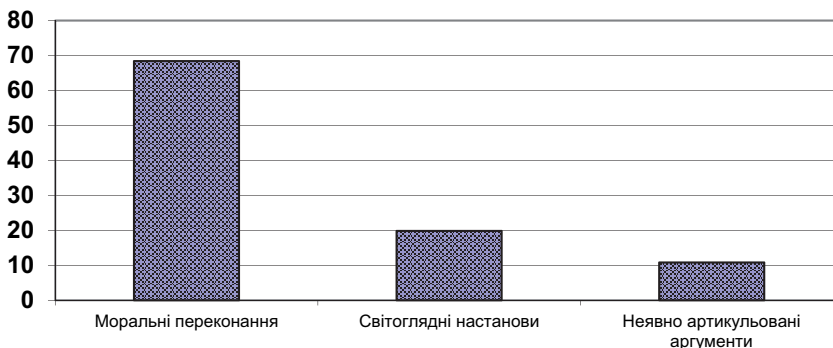

Рис. 2. Розподіл груп аргументів під час порівняння альтернатив морального вибору, %

У цій групі виділяються також аргументи, за допомогою яких розкриваються знання досліджуваних про особливості власних переваг та недоліків, які впливають на поведінку, наприклад: «Я не зможу відбитися від трьох хуліганів», «Переконаний, що мене не послухають», «Не можу довго тримати образи», «Я не байдужий до долі інших» тощо. Наявність таких аргументів є показником розвиненості в особистості саморефлексії, усвідомлення власних індивідуальних властивостей та здібностей.

Було виділено також аргументи, пов'язані з опорою респондентів на власний досвід, який, на жаль, у більшості випадків, не можна охарактеризувати як позитивний, про що засвідчують наведені відповіді: «У нашому місті весь час бачу непритомних тільки бомжів і алкоголіків», «Раніше я часто допомагав іншим, поки не зрозумів, що мене використовують», «Подібна ситуація у мене була, тому знаю, як правильно діяти...» тощо.

Отже, усвідомлення юнаками власних особистісних властивостей та здатність використовувати знання про себе під час аналізу ситуацій морального вибору є важливим чинником підвищення рівня адекватності смислових процесів, спрямованих на розв'язання морально-ціннісних протиріч.

У групі — аргументи «від об'єкта» (43,6 %) виділено складові, що базуються на врахуванні аргументів тих обставин, які утворюють ситуацію морального вибору, та властивостей її дійових осіб (рис.2).

До першої підгрупи аргументів «від об'єкта» входять посилення на обставини ситуації морального вибору, що стосуються зовнішніх чинників та обставин, у яких вона склалась (17,5 %) (рис.2). Наприклад: «У цій ситуації будь-яка людина потребує допомоги», «Це не той випадок, коли можна виходити заміж», «Не зважаючи на те, що нікого немає поруч, буду сам рятувати дитину», «З часом матеріальне благополуччя сім'ї покращить ставлення жінки до чоловіка», «Дивлячись на те, чий це пам'ятник», «Мені ніщо не стане на заваді врятувати друга» тощо.

До другої підгрупи аргументів «від об'єкта» належать посилення на особливості учасників ситуації (26,1 %) (рис.2). Сюди ввійшли твердження респондентів, у яких виявляється залежність оцінюваних рішень від особистісних властивостей учасників ситуації, мотивів їхньої поведінки.

У найбільшій кількості тут представлені аргументи, що обґрунтовують доцільність або недоцільність запропонованих рішень залежно від того, які особистісні властивості досліджувані надають основним дійовим особам. При цьому юнаки часто аналізують ситуації морального вибору, виходячи з припущення про наявність у їх учасників негативних властивостей і мотивів їхньої поведінки, рідше — позитивних. Приклади: «Дивлячись на те, який він друг, така буде й допомога», «Головне, щоб чоловік кохав Наталію, а не вона його», «Підлітки можуть бути агресивними, тому робити їм зауваження може бути небезпечно», «Якщо вигляд у людини неохайний, як у безхатька, — швидко не буду викликати» тощо.

Було також виявлено випадки приписування властивостей, станів, мотивів учасникам ситуацій, які не сполучалися з оцінкою «добре — погано»: «Нехай вчиняють на власний розсуд», «Це не скривдить її», «Він

може змінитися», «Мета їхньої поведінки — повернути увагу», «Це не допоможе йому» тощо.

У цій підгрупі виділяються також аргументи, що містять міркування респондентів щодо доцільності власних дій, які визначаються належністю дійових осіб ситуації до певної категорії. Особливо це стосувалося стимульної ситуації, де йшлося про допомогу людині, яка втратила свідомість на вулиці. У більшості аргументів були посилення на низький соціальний стан цієї людини, хоча змістом ситуації це не визначалося. Наприклад: «П'яниці та бомжі не заслуговують на допомогу», «Людина, що опустила-ся, викликає огиду», «Це нелюди». Таке стереотипне сприйняття людини, яка втратила свідомість на вулиці, як безхатька або п'яниці накладає негативний відбиток на всю систему соціальних відносин, у якій немає місця почуттю милосердя як до тих, хто перебуває у скрутній життєвій ситуації, так і до тих, на кого навішено ярлик «п'яниці» тимчасово. Ще один стереотип було визначено у ставленні старшокласників до підлітків, які характеризувалися епітетами «злі», «несамовиті», «неслухняні», «зухвалі», «нахабні». Такий негативний образ підлітка, сформований у свідомості юнака, накладає відбиток на його дії, що визначаються бажанням уникати будь-якого спілкування та пов'язаних із цим проблем: «Більшість підлітків невірні, тому зауваження їм робити не буду», «Краще оминати таких «зірвіголів», «Вони можуть бути агресивно налаштованими, тому звернуся до інших людей за допомогою» тощо.

Порівняння кількісних показників аргументів «від об'єкта» засвідчило, що частіше у процесі розгляду альтернативних варіантів рішення ситуацій морального вибору юнаки враховують особливості їх учасників. Отже, знання або припущення щодо індивідуальних рис та мотивів поведінки учасників ситуацій суттєво впливає на відхилення чи ухвалення досліджуваними альтернатив рішення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Загалом можна говорити про те, що значною мірою на процес порівняння альтернатив і, відповідно, на вибір рішення досліджуваними в ситуаціях морального вибору впливають смислові чинники, що задаються координатами їх власних систем ціннісних орієнтацій. Водночас конкретне прийняте рішення є продуктом сукупності внутрішніх та зовнішніх процесів. Зіставлення аргументів «за» та «проти» щодо кожної альтернативи рішення безпосередньо пов'язане зі зважуванням респондентами тих умов та обставин ситуації, у межах яких воно приймається. Тому сам процес розгляду й порівняння запропонованих трьох варіантів рішення до кожної стимульної ситуації морального вибору сприяв виробленню у юнаків настанови на те, що певну з них слід прийняти, а інші — відкинути.

Отже, аналіз частотних показників усіх підгруп смислових аргументів свідчить про те, що на процес порівняння альтернатив під час прийняття досліджуваними рішень у ситуаціях морального вибору найбільше впливають сформовані у них моральні переконання та світоглядні настанови.

Перспективами подальшого дослідження є вивчення умов розвитку особистісної готовності представників юнацького віку до морального вибору.

Список використаних джерел і літератури

1. Богач О. В. Особливості вікової специфіки ситуацій морального вибору в період ранньої юності / О. В. Богач // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Педагогіка і психологія. — 2013. — Т. 21, вип. 19. — С. 43–48.
2. Василюк Ф. Е. Психологія переживання (аналіз преодолення критических ситуацій) / Ф. Е. Василюк. — М. : МГУ, 1984. — 200 с.
3. Чернобровкін В. М. Психологія прийняття педагогічних рішень: монографія / Володимир Миколайович Чернобровкін : ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». — Вид. друге, перероб. і доп. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. — 448 с.

REFERENCES

1. Bohach O. V. (2013). *Osoblyvosti vikovoyi spetsyfiky sytuatsiy moral'noho vyboru v period rann'oyi yunosti* [Features of age specificity of situations of moral choice in the period of early youth]. *Pedahohika i psykhohohiya-Pedagogy and psychology*, 19, 43–48 [in Ukraine].
2. Vasilyuk F. E. (1984). *Psikhohohiya perezhivaniya (analiz preodoleniya kriticheskikh situatsiy)* [Psychology of experience (analysis of overcoming critical situations)]. Moskva: MGU [in Russian].
3. Chernobrovkin V. N. (2010). *Psikhohohiya pryunyattya pedahohichnykh rishen': monohrafiya* [Psychology of decision-making teachers: monograph]. Luhans'k: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukraine].

Богач Елена Владимировна

кандидат психологических наук, доцент кафедры языковой и психолого-педагогической подготовки Одесского национального экономического университета

Высоцкая Зоряна Ивановна

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры языковой и психолого-педагогической подготовки Одесского национального экономического университета.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТРЕТЬЕГО ЭТАПА ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В СИТУАЦИЯХ МОРАЛЬНОГО ВЫБОРА

Резюме

В статье исследованы особенности прохождения третьего процессуального этапа при решении личностью ситуаций морального выбора. Рассмотрены психологические аспекты выбора альтернативной гипотезы на основе третьей серии авторской методики «Ситуации морального выбора» и специально разработанных критериев. Проанализированы детерминирующие факторы выбора при решении личностью ситуаций морального выбора с учетом двух его сторон — смысловой и процессуальной.

Ключевые слова: третий этап процесса принятия решения, ситуация морального выбора, смысловая и процессуальная стороны принятия решения, альтернативная гипотеза.

Bohach Olena Volodymyrivna

Candidate of psychological sciences, associate professor of the department of language and psychological-pedagogical training of Odessa national economic university

Vysotska Zoriana Ivanivna

Candidate of philology, senior lecturer of the department of language and psychological-pedagogical training of Odessa national economic university

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE THIRD PHASE OF THE DECISION-MAKING PROCESS IN THE SITUATIONS OF THE MORAL CHOICE

Abstract

This article is dedicated to peculiarities of passing through the third procedural stage of decision-making in situations of moral choice.

The comparison of alternative options is the determining factor in the third stage of the decision-making process. During the choice of an alternative hypothesis, respondents compare the various options for solving situations of moral choice and determine the option of their own actions, which were investigated with the help of the third series of the author's methodology «Situations of the moral choice» and specially developed accounting criteria. The analysis of determinative factors of the decision by the person of situations of moral choice was carried out taking into account its two sides — semantic and procedural. The semantic context of the decision is determined by the personal readiness of the subjects to take a conscious and responsible position in dealing with situations of moral choice, the procedural context is based on the classical decision-making model.

In the course of the research it was established that the semantic arguments used by respondents during the analysis of the presented variants of the decision of the stimulating situations of moral choice in the majority contained moral beliefs (68.4 %) and ideological attitudes (19.8 %). Also, the subjects were able to evaluate the solutions from the point of view of their abilities, life experience (31.9 %), and also considering the circumstances of the situations being solved (17.5 %) and the specifics of their participants (26.1 %). Thus, a comparison of alternative solutions to situations of moral choice during the passage of the third procedural stage was carried out on the basis of the established system of value and sense personal coordinates.

Key words: the third stage of the decision-making process, the situation of moral choice, the semantic and procedural aspects of decision-making, an alternative hypothesis.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2018.